

Јасмина Милановић¹

Институт за савремену историју, Београд

БЕОГРАДСКО ЖЕНСКО ДРУШТВО У ВЕЛИКОМ РАТУ

Резиме: Страхоте Великог рата у Србији успеваале су да својим пожртвованим радом смање и ублаже чланице женских друштва, пре свих Београдског женског друштва, Кола српских сестара, Друштва „Кнегиња Љубица“. Београдско женско друштво основано је 1875. године на иницијативу Катарине Миловук, управнице Више женске школе. Основни циљеви овог друштва били су хуманитарни, а посебно су помагале сиромашне и болесне. Већ наредне године у време Првог српско-турског рата чланице друштва су формирале своју прву болницу која је радила од 11. јула 1876. до 1. априла 1877. године. Како је покровитељ друштва била краљица Наталија Обреновић, радионица за шивење одеће и санитетског материјала била је отворена у самом двору. Исту акцију друштво је вршило и током Српско-бугарског рата 1885. године. Крајем 19. и почетком 20. века појачана је активност међу чланицама друштва да се обучавају за болничарке. По избијању Првог балканског рата друштво је одмах донело одлуку о отварању болнице. Она је смештена у згради основне школе на Савинцу и почела је са радом као XV резервна болница. Управне чланице вршиле су дужност главних надзорница и болничарки, у чему им је помогао и велики број редовних чланица. Болница Женског друштва је међу последњим завршила свој рад 11. септембра 1913. године. Лечено је укупно 1750 рањеника и болесника, а Управа је о њима водила бригу и кад су напуштали болницу, снабдевајући их потребним стварима, одећом, обућом и новчаним прилозима. Свој рад су наставиле и током Првог светског рата, када су као болничарке радиле у многим болницама широм Србије. Чланице друштва које су остале у окупираној земљи морале су да тајно раде јер рад свих женских друштава био је забрањен. Иако су се суочавале са великом опасношћу, чланице друштва су наставиле да помажу прогнанима, прикупљају одећу и огрев, збрињавале децу без родитеља. Због тога су хапшене, одвођене у логоре, па и стрељане. Највећу бригу посветиле су окупљању и збрињавању ратне сирочади.

Кључне речи: Београдско женско друштво, болничарке, балкански ратови, Први светски рат

ОСНИВАЊЕ БЕОГРАДСКОГ ЖЕНСКОГ ДРУШТВА

У петак 6/18. јуна 1875. године у званичним *Српским новинама* осванула су „Правила Женског друштва“ новоформираног, првог српског женског друштва. У укупно 46 чланова оснивачице овог друштва

¹ jasmina.mil17@gmail.com

уознају јавност са циљевима свога рада, правилима, органима и условима под којима се може постати члан друштва.² Друштво су 17. маја 1875. основале Катарина Миловук, Даница Христић, Јелена Грујић, Елодија Мијатовић, Марија Сретеновић, Емилија Лешјанин, Христина Јовановић, Драга Поповић, Мица Протић, Варвара Гатковић, Катарина Мијатовић, Катарина Боди, Варвара Машин и Јелена Михајловић. Већ у првом члану ових правила изложени су најважнији циљеви рада: „Женско је друштво удружење женскиња у цели да тежи усавршењу женског пола у правцу саморадње; да помаже сироте и невољне и да дејствује, да се сиромашне женске спремају и упућују за добре и ваљане служитељке и раденице“. Већ 9/21. јуна је објављен и оглас у коме се јавност извештава да је управа вароши Београда одобрила „Правила“ друштва, да су она објављена и да је према њима потребно да се упише бар 50 редовних чланица како би друштво могло да „ступи у живот“.³ Чланом 6 „Правила“ било је предвиђено ко може да постане члан друштва: „Редовна чланица може бити свако женско, удато или неудато, без разлике вере и народности, које има пуних 17 година, а пристаје на ова правила“. Овај члан најбоље илуструје једнакост међу женама тога доба које су, без обзира на касније покушаје да ова друштва сврстају у елитистичке скупове, примале све које су прихватале правила друштва. Први степен у борби за права жена био је управо тај да међу собом не праве разлике, ни статусне, ни верске, ни друштвене. Врло брзо су прикупиле не само 50, већ много већи број чланица. Друштво је нарочито стекло велики углед од када је 25. августа, када је одржан и први скуп друштва, кнегиња Наталија Обреновић прихватила да буде покровитељица и „висока заштитница“ друштва. На том скупу је за председницу друштва изабрана Катарина Миловук, управница Више женске школе и иницијатор оснивања Београдског женског друштва. За потпредседницу је изабрана Јелена Грујић, супруга српског државника и дипломате Јеврема Грујића, а мајка Мирке Грујић, касније дугогодишње председнице „Кола српских сестара“. Такође, међу чланицама је било и неколико наставница Више женске школе.

Већ по оснивању чланице Друштва су одмах почеле са својим акцијама. Како је током 1875. године плануо устанак у Херцеговини, чланице су приступиле сакупљању новчаних прилога и одеће која је прослеђивана за избеглице, па је стигла чак до Дубровника. Чланице су од почетка ступале у везе и са другим женским друштвима, па су током 1876. године за почасне чланице изабрале Олгу Граве, председницу Петроградског дамског друштва и госпођу Стрекалову, председницу Московског дамског друштва. Рад чланица се одвијао на више колосека. Почетком 1876. године приређиване су игранке са лутријом како би се прикупила средства за отварања школа за малу децу. Крајем 1879. године, 2/14. децембра свечано је, уз присуство кнегиње Наталије и митрополита Михаила, отворена Раденичка школа за девојчице. У исто време је покренут и часопис друштва „Домаћица“, који је

² Српске новине, бр. 124, 6. јун 1875. стр. 684–685.

³ Српске новине, бр. 126, 9. јун 1875. стр. 700.

излазио све до 1941. године, са прекидом током Великог рата. „Ђачка трпеза“ која је прво радила као „Народна кујна“ свечано је отворена 2/14. августа 1899. године. Током 1907. године отворена је и Ћилимарска школа и радионица у Пироту. Друштво је често учествовало на различитим изложбама где је представљало народне ношње, везове, ткања и упознавало Европу са лепотама женског ручног рада, па је тако учествовало на Светској изложби у Паризу 1889. и 1900. године. Са својом Школом и Пазаром Друштво је 1906. године учествовало на две изложбе, једна је била у Бриселу, где је Друштво одликовано златном медаљом и почасним крстом, а друга је била „Међународна изложба женских рукотворина у Паризу“, где су такође награђени. Наредне, 1907. године, Друштво је узело учешће на Балканској изложби у Лондону, као и на изложби у Лијежу. У лето 1909. године у Прагу је организована изложбе „Српска жена“ за коју је Београдско женско друштво, заједно са Колом српских сестара, прикупило значајан материјал и представило се у најбољем светлу. Најважнија иницијатива коју је друштво покренуло током 1906. године било је оснивање „Српског Женског савеза“ који је окупљао сва женска удружења Краљевине Србије. Српски народни женски савез се одмах прикључио „Међународном женском савезу“ који је у том тренутку имао преко осам милиона чланова.

ПРВЕ БОЛНИЧАРКЕ

Једна од најзначајнијих делатности које су оствариле чланице Београдског женског друштва још на почетку свог постојања била је улога болничарки и нудиља. На почетку Првог српско-турског рата чланице су донеле одлуку да отворе болницу која је радила од 11. јула 1876. до 1. априла 1877. У прво време примиле су 25 рањеника, а у њој су дежурале управне чланице (*Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва*, 1926: 5–6). Болница Београдског женског друштва радила је у некадашњој полугимназији која се налазила до Вазнесенске цркве. Болеснички кревети су размештени у четири собе. Сва управа, администрација, економија и лечење било је у рукама жена. На почетку је једино шеф болнице и хирург био др Штајнер, али га је од септембра месеца заменила др Марија Зиболт. Она је постала шеф и главни лекар. Осим ње у болници је радила и др Раиса Сватловскаја, а као помоћнице су радиле Милева Котуровић и Божена Снећивна. У болници је дуже или краће време радило још неколико студената и студенткиња медицине. Болничку службу су готово искључиво вршиле чланице Друштва уз помоћ неколико ђака болничара Црвеног крста. У болници је лечено 164 болесника и рањеника, а поред Срба у њој је лечено и много добровољаца из иностранства, углавном Срба из Аустро-Угарске, Турске, Црне Горе. Осим њих, међу леченима је било добровољаца из Угарске, Пруске, а највише из Русије. Чланице Београдског женског друштва су се поред медицинског посла бавиле и припремом хране, па су болесници добијали по пет obroка дневно,

а често су им испуњавале и најзахтевније жеље, попут грожђа у сред зиме. Поред похвала за добро вођену администрацију и болничке листе, доктор Радовановић је на крају закључио: „Женско Друштво развивши делателност своју показало је не само патријотизам, саучешће, пожртвовање, итд., него је констатовало факт, да није далеко од оног великог историјског питања које се зове: ослобођење женскиња“ (Радовановић, 1879: 2–4, 25). Поред неговања рањеника чланице Друштва су на молбу Црвеног крста израђивале преобуку и завоје. Такође су упутиле апел преко италијанских новина и позвале тамошње лекаре да дођу у Србију, а плату су им обезбедиле из својих фондова. Током 1877. године све болнице које је у Србији формирало Руско друштво, предате су Београдском женском друштву које се побринуло и за рањенике из Руске болнице која је завршила свој рад на Врачару 1. априла исте године. Део опреме је продат, а новац је подељен сиротиње, док је санитетски материјал предат војном санитету. Свест да је потребно у ратним условима помоћи тамо где су биле најпотребније, чланице Друштва је нагнало да почну да размишљају о бољој обуци за болничарке. Једна од чланица Друштва, Милева Котуровић, наставница Више женске школе, затекла се у Русији, у Петрограду, у време избијања рата, па је после обуке на болничком курсу распоређена на рад у пољској болници у Трнову (1877). Тада је добила и руску стипендију, али се по повратку у земљу удала за професора Светислава Вуловића, а касније је била и оснивач Друштва „Кнегиња Љубица“.

По избијању Српско-бугарског рата 1885. године чланице Друштва које су биле обучене за болничарке радиле су у различитим, углавном београдским болницама. Краљица Наталија је, као покровитељ Друштва, уредила једну салу у двору и претворила је у радионицу за израђивање рубља за рањенике. У тој радионици су чланице Друштва заједно са краљицом свакодневно шиле рубље и спремале завоје, Радионица је радила од 15. октобра до 12. децембра 1885. године (*Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва*, 1926: 16–18). За заслуге током овог рата краљ Милан је одликовао преко 150 чланица Друштва златном и сребрном медаљом Краљице Наталије.

У време избијања анексионе кризе 1908. године Београдско женско друштво одмах је понудило српском Црвеном крсту своје услуге. Позване су и председнице свих женских друштава на договор како би у случају рата заједничким снагама отвориле болницу под именом „Болница свију женских удружења“. Осим тога одмах су почеле да прикупљају прилоге за набавку топле одеће и рубља. Али нису се зауставиле само на томе. Женско друштво је у сарадњи са осталим друштвима послало петицију председници Међународног женског савеза у Лондону, са молбом да је код осталих савеза у Европи заузме за праведне захтеве Србије и задобије симпатије њихових чланица.

БЕОГРАДСКО ЖЕНСКО ДРУШТВО У БАЛКАНСКИМ РАТОВИМА

Током 1892. године Београдско женско друштво је са друштвом Црвеног крста почело да ради на обуци једног броја нудиља и болничарки које би могле да негују болеснике и у мирнодопско време, али и у време ратова. Предвиђено је било да се обуче за неговање болесника, како оних оболелих од заразних болести, тако и свих других. Наредне, 1893. године, на заједничким састанцима Друштво и Црвени крст су успели да направе заједничка правила за нудиље и болничарке, па је тада отворена и прва школа – курс. Најважније одредбе тог Статута су биле:

1. Женско друштво као самостална чињеница помаже по могућству Црвеном крсту у вршењу његовог позива у рату и миру.

2. У мирно време Женско друштво прима обавезу да о трошку Црвеног крста спреми потребно рубље и завоје за рањенике у рату.

3. У рату Женско друштво стоји увек уз Српско друштво Црвеног крста и помагаће га у свим таквим пословима.

4. Болничарке и остало женско особље за службу Црвеног крста даје Женско друштво, али Црвени крст узима на себе да се о спреми и награди овога особља брине.

5. Домаћице и надзорнице из резервне болнице бира само Женско друштво из круга својих чланова.

На основу овог споразума расписан је 1893. године конкурс за добротворне болничарке, а кандидате је изабрало Женско друштво. Примљено је на почетку 10 приправница за хонорарне нудиље и 6 приправница за болничарке (*Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва*, 1926: 23; Софронијевић, 2003: 20–21).

Београдско женско друштво је 1912. године имало 480 редовних чланица, 125 добротвора и 61 почасног члана. Како се цела земља припремала за скори рат са Турском, чланице Друштва су такође предузеле припреме како би се укључиле својим позадинским активностима. Одмах по објави мобилизације Друштво је покренуло широку делатност прикупљања прилога за породице војних обвезника. Раденичка школа је прекинула свој рад и претворена је у радионицу у којој је шивено рубље. Добровољцима је давана новчана помоћ, а у Бачкој трпези су им уступљена два одељења за канцеларије и магацин. На ванредној седници управе Друштва 27. октобра 1912. године донета је одлука о отварању болнице за коју је Друштво издвојило 5000 динара из сопствених средстава, а упућен је и апел свим подружницама у Србији и Добротворним задругама Српкиња преко Саве и Дунава за прилоге у новцу и стварима. Одмах су известиле војни санитет да имају намеру да отворе своје болнице, а да ће у њима цео персонал, осим лекара, чинити њихове чланице, па су добиле одобрење да отворе Петнаесту резервну болницу у Београду. Нешто од потребних ствари су позајмиле од Црвеног крста и из фабрике Светозара Гођевића. Тражиле су подршку и од своје покровитељке кнегиње Јелене Карађорђевић, која је из Русије дошла са опремљеном болницом од

50 постеља и која је одмах упућена у Врање. Чланице Београдског женског друштва су успеле да за само два дана опреме болницу која је почела са радом 29. октобра 1912. године у згради Основне школе „Свети Сава“ у Мекензијевој улици. Болница је била потпуно намештена са свим потребним одељењима и амбулантом, која је опремљена захваљујући анонимној донацији уплаћеној преко Министра унутрашњих дела. Већ прве вечери је примљено 150 рањеника. Капацитет болнице је прво био 200, а касније је проширен на 250 до 270 постеља. Први управник болнице био је др Миладин Свињарев, а касније др Милан Васић. Благајник је био г. Мића Милићевић, секретар Касације, а комесар Михаило Васић, трговац. У болници су радили лекари: др Малушев, Лујићи Ловадино, Вандерверф, Шен, Ринберг, Фермели, Бајер, Баћар, Хаберне, Иванишевић, Рабин и Космикис. Кратко време радили су и др Јован Јовановић и др Матерни. Радиле су и два докторанта др Лудвик Красни и др Исаковић, два медицинара Могин и Раде Данић. Дужност главних надзорница вршиле су председница друштва Даница Соларовић, обе потпредседнице Мила Николић и Боса Стефановића и управна чланица Мица Карић. У амбуланти су заједно са лекарима радиле Аница Николић, Мица Добри, Мара Алексић, зубни лекар Лепосава Стојиловић, Гертруда Рашен, Дара Давидовић, Даница Дачић, Олга Гавриловић. Дужност нудиља по болесничким собама вршиле су све управне чланице, редовне чланице које су се пријавиле, али и друге жене које нису биле чланице. Оне су бринуле о набавци потребног болничког материјала, исхрани болесника и одржавању хигијене. Као болничари у болници Друштва радили су многи Словенци, Хрвати, Срби из Војводине, Босне, Херцеговине, велики број ђака, чиновника и занатлија. Надлежни су често истицали ову болницу по чистоћи и реду, као и брзој лекарској услузи јер су лекари становали у самој болници. Друштво је од свог новца плаћало сталну праљу, куварицу, доручак за све рањенике – млеко, по подне чај или црну кафу, а за вечеру су стално додавале храну и тежим рањеницима и болесницима припремале нарочите понуде. Болница Женског друштва је међу последњима завршила свој рад – 11. септембра 1913. године. Лечено је укупно 1750 рањеника и болесника, а Управа је о њима водила бригу и кад су напустили болницу, снабдевајући их потребним стварима, одећом, обућом и новчаним прилозима. Чланице подружница Друштва широм Србије такође су се укључиле као нудиље и болничарке и радиле по болницама које су постојале у њиховим местима или у близини. Све чланице Друштва које су радиле у болници Женског друштва одликоване су Крстом Милосрђа и медаљама Црвеног крста (*Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва*, 1926: 70–80; *Алманах хуманих друштава*, 1940; *Српкиње у служби отаџбини и народу*, 1933; Софронијевић, 2003; Корићанац и Танеска, 1995).

ЧЛАНИЦЕ ДРУШТВА У ВЕЛИКОМ РАТУ

Почетак рата са Аустро-Угарском, а затим и Великог рата, условио је прелазак српске владе из Београда у Ниш. За владом су се у ратну престоницу повукли и други државни органи, па и женска друштва. Србија је 1914. успела да мобилише 532.000 грађана. У Војном санитету налазила су се 534 лекара, а овог пута су мобилисани и студенти медицине који у време Балканских ратова нису позивани, укупно њих 203, а међу њима и девет студенткиња. Црвени крст је такође пренео седиште и главни магацин у Ниш. Оскудицу у лекарском особљу су донекле попунили страни лекари – око 200 лекара и 500 школованих сестара. Друштво је имало опрему за 20.000 постеља, док су потребе прелазиле 100.000 постеља. Новчана и материјална помоћ је стизала из Француске, Италије, Холандије, Јапана, Румуније, Швајцарске, Турске, Аргентине и Чилеа, а нарочито велика из Велике Британије. Из Велике Британије стигло је шеснаест мисија, 77 лекара, 38 болничара, 65 милосрдних сестара и око 250 лица административног и другог особља. Ове мисије донеле су и велике количине санитетског прибора. Амерички Црвени крст послао је три мисије: др Рајана и др Батлера, са укупно 12 лекара и 23 сестре и др Стронга, који је дошао да сузбије заразне болести. Приватну мисију Џона Фронтингама сачињавала су 3 лекара и 5 других лица (*Друштво Црвеног крста, Споменница 1876–1936*, 1936: 100–106).

Женска друштва су у Ниш преселила своје магацине, архиву и део чланства. Део чланства је остао у Београду радећи у болницама или у радионицама за израду рубља, окупљајући избеглице, децу без родитеља, старе и болесне. Занатска школа Женског друштва била је претворена у радионицу у којој је бесплатно шивено рубље за Народну одбрану, Добровољце, Црвени крст и Главни одбор за давање помоћи ратницима и њиховим породицама. Управница Занатске школе и чланица Београдског женског друштва Јелена Марковић је уз помоћ Главне београдске војне станице и неколико београдских трговаца основала Ратно женско удружење. Она је заједно са ученицама школе шила рубље све до окупације и помагала болницама како у Београду тако и у унутрашњости Србије. Прихват рањеника у Београду је организовала и Анка Ђуровић, чланица Београдског женског друштва и један од оснивача Друштва „Књегиња Љубица“ иако је тада имала већ преко 75 година. Она је за своје заслуге 1923. године одликована медаљом Флоранс Најтингејл. Као добровољна болничарка је, поред осталих, радила и Наталија Мунк чланица Јеврејског женског друштва, а када је после окупације морала да се из Ниша врати у Београд, једва се спасила тамнице. По завршетку рата одликована је Крстом милосрђа, Орденом Црвеног крста и постала је доживотна потпредседница Савеза добровољаца.

Избегле чланице женских друштава и обучене болничарке одмах су почеле да раде у разним болницама јер за разлику од балканских ратова, сада нису могле да формирају своје резервне болнице. Чланице Београдског женског друштва су радиле у већ постојећим болницама,

пре свега у Војној болници у Нишу, као и у болницама у Крагујевцу и Ваљево. О раду ових жена вредно сведочанство је оставила Клара Штурценегер која је као члан швајцарског Црвеног крста боравила у Србији. Када је у јануару 1915. прешла у Ниш где је радила у Првој резервној болници била је сведок пожртвованости чланица свих женских друштава. Касније је записала: „Све госпође обављају превијања са херојском оданошћу; оне перу, чисте и завијају ране често од раног јутра до касно у ноћ, по својој сопственој иницијативи; само тешке случајеве обрађује главни лекар“. Оно што је ову болничарку посебно изненадило, било је то што су чланице друштава неговале све који-ма је помоћ била потребна и то без ривалства или љубоморе, што је, према њеним речима, била честа појава у разним одборима госпођа. Тих дана су сва женска друштва била уједињена око истог циља и на истим задацима, заједно су радиле и допуњавале се.⁴

Многе чланице Београдског женског друштва, као и других женских удружења, своју пожртвованост су платиле животом. Љубица Луковић, хуманитарна радница, управна чланица Београдског женског друштва, била је са непуних осамнаест година међу првим болничаркама које су завршиле курс. Касније је постала потпредседница Друштва „Кнегиња Љубица“, а од 1905. године и председница Кола српских сестара. На почетку Балканских ратова ради на формирању Четврте резервне болнице у којој су чланице Кола радиле као болничарке. Током Првог светског рата по доласку у Ниш са секретаром друштва Мирком Грујић отвара магацин Кола где прикупљају храну, одећу и санитетски материјал намењен изгнаницима и болницама. Наставља да ради у болницама у Нишу. У јануару 1915. одлази у Ваљево, заједно са благајницом друштва Катицом Ђорђевић, како би тамошњој болници однеле рубље и помоћ коју су упутили пријатељи српског народа из Енглеске. Пожртвовано негујући рањенике и сама се заразила тифусом од кога је преминула у Нишу 11. фебруара 1915. године. Посмртно је одликована 1925. године орденом милосрђа „Флоранс Најтингел“ међународног Црвеног крста.

Још једна чланица Београдског женског друштва је подлегла опаком тифусу. Касија Милетић је први пут као болничарка радила је у време Српско-бугарског рата 1885. године, када је њен рад и залагање похвалила краљица Наталија. Завршила је и болнички курс које је Коло српских сестара организовало, а Делфа Иванић је касније говорила да је она била права српска Флоранс Најтингел. Касија Милетић је била сестра по мајци браће Недић, па када је сву тројицу испратила у Први балкански рат и сама се пријавила као добровољна болничарка, иако је била тежак срчани болесник. Са Шумадијском дивизијом је била на првој линији фронта и са њом улази у Приштину.

4 Штурценегер, 1989: 44, 121, 152: „Звали се они Коло сестара, Женско друштво, Одбор кнегиње Љубице, сви су записали хуманост и патриотизам у свој програм; сви су спремни да жртвују своје здравље, своју имовину, свој живот као затреба, за Бога, и за отаџбину, за цркву и за државу, за несрећне и за сиротињу. ... Србијо! Славна у борбама, славна у страдању! Нека ти твоја будућност буде исто тако славна у твојим делима мира и цивилизације!“

Потом одлази у Љеш где је у болници заменила оболелу Делфу Иванић. На почетку Првог светског рата ради прво у болници у Крушевцу, али је у децембру 1914. лекари из Ваљевске болнице позивају да им помогне, јер је већ имала искуства у борби против тифуса у Љешу. Радила је неуморно од децембра 1914. до маја 1915. године у тој болници, али је на крају и сама заражена подлегла болести.

После повлачења српске војске, део чланица женских друштава обрео се у иностранство. Оне које су остале у окупираној земљи морале су да тајно раде јер су сва удружења, па и женска, била забрањена. Иако су се суочавале са великом опасношћу, чланице друштва су наставиле да помажу прогнанима, прикупљају одећу и огрев, збрињавале децу без родитеља. Због тога су хапшене, одвођене у логоре, па и стрељане. Највећу бригу посветиле су окупљању и збрињавању ратне сирочади. Једна група деце, сирочића из времена балканских ратова била је смештена у Чувалиште Св. Јелене, први наменски изграђен вртић за децу радница изграђен у Београду 1912. године. У току рата је претворен у сиротиште, али је по избијању Првог светског рата због бомбардовања Београда, управни одбор донео одлуку да децу пресели из престонице и један манастир у околини Ниша. После бугарске окупације ових територија Србије деца и директорка су се нашли у врло тешком положају, о коме је известила одбор у Београду. Тадашња председница Београдског женског друштва Даница Христић је најзад нашла начина и успела је да их врати у Београд и издржава до краја рата. Друга група сирочади прикупљана по југу Србије и захваљујући Јелени Лозанић и прилозима Џона Фротингама успешно спроведена до Солуна. Ту је организовано прво дечије склониште и склониште за породиље. Касније су они преко Атине стигли у Француску, у Ницу, где је за њих организовано забавиште и основна школа.

Станка Лозанић, супруга академика Симе Лозанића, била је врло активна управна чланица Београдског женског друштва. После повлачења из Србије, преко Албаније, једно време је провела у Швајцарској где је одмах почела да ради у радионици рубља. После преласка у Ницу почела је да ради са осталим Српкињама на организацији помоћи избеглицима. По доласку Делфе Иванић у Ницу организовале су Комитет српских жена у Ници који је крајем 1916. и током 1917. године живо радио на прикупљању материјалних средстава од којих су припремале пакете за заробљене и интерниране Србе у немачким и аустроугарским логорима. Захваљујући помоћи француског Црвеног крста, успевале су да припреме и пошаљу и по 1000 пакета дневно. Такође су велику пажњу поклањале и деци која су избегла у Француску, радећи на организацији њиховог даљег школовања. Као обучене болничарке наставиле су да раде и у болницама које су у Француској примале српске рањенике. У околини Нице радиле су две болнице, а једна је основана и у Тулону.

Свој рад чланице Београдског женског друштва нису обуставиле ни када се рат завршио. Иако су се и саме бориле са великом немаштином, разореним и опљачканим домовима, налазиле су начина и да помогну инвалидима, деци која су остала без родитеља, старима.

Захваљујући донацијама великих добротвора Београдског женског друштва, пре свих Џону Фротингаму, могле су да помоћ пруже најугроженијима.

ЗАКЉУЧАК

Највеће невоље су одувек биле најбољи тест личног и друштвеног милосрђа и човекољубља. Женска друштва која су радила у Краљевини Србији су имала више прилика да покажу своје милосрђе, од српско-турских ратова до Великог рата. Политичка и војна историја ових бурних времена скрајнула је на маргину интересовања несебичност српских жена, њихово јунаштво, знање и упорност. Истражујући њихов рад може се закључити да су огромни напори донели и велике резултате – хиљаде спашених живота ратне сирочади, извиданих рана, нахрањених гладних уста. Несебични рад су многе платиле животом као жртве епидемија, али и као жртве окупатора који није толеришао њихово милосрђе. Заборављене од потомака, полако почињу да добијају место у српској историји које заслужују.

ЛИТЕРАТУРА

- Друштво Црвеног крста, Споменица 1876–1936.* Београд, 1936.
- Извештај о педесетогодишњем раду Женског друштва.* Београд, 1926.
- Корићанац Татјана и Љиљана Танеска. *Београдско женско друштво 1875–1941* (каталог изложбе). Београд, 1995.
- Радовановић Милан М. *Белешке*, књига прва, Српски архив за целокупно лекарство, Одељак други, књига четврта. Београд, 1879.
- Стефановић Светлана. „*Домаћица* – орган Београдског женског друштва и његових подружница (1921–1941)“. *Историја 20. века XVI*, 1 (1998): 83–93.
- Софронијевић Мира. *Хуманитарна друштва у Србији.* Београд, 2003.
- Српкиње у служби отаџбини и народу.* Београд: Југословенска женска секција ФИДАКА, 1933.
- Станков, Љиљана. *Катарина Миловук (1844–1913) и женски покрет у Србији.* Београд, 2011.
- Штурценегер Катарина Клара. *Србија у рату 1914–1916.* (превео с француског др Миливоје Марковић). Горњи Милановац, 1989.

ФОТОГРАФИЈЕ

Слика 1. Београдско женско друштво

Слика 2. Катарина Миловук

Слика 3. Милена Вуловић

Слика 4. Јелена Марковић

Слика 5. Љубица Луковић

Слика 6. Касија Милетић

BELGRADE WOMEN'S SOCIETY IN THE GREAT WAR

Summary: The horrors of the Great War in Serbia were significantly reduced and eased by the hard work of women's societies members, especially by the Belgrade Women's Society, „*Kolo Srpskih Sestara*“, Society „*Knjeginja Ljubica*“. The Belgrade Women's Society was founded in 1875 on the initiative of Katarina Milovuk, the headmistress of the Higher Women's School. The main goal of this society was humanitarian aid, especially intended for those poor and sick. The following year, during the time of the First Serbian-Turkish War, the members of the society founded their first hospital which worked from July 11th 1876 to April 1st 1877. Seeing how the queen Natalija Obrenović was the society's patron, the sewing workshop for clothes and medical supplies was opened at the royal palace. The same measures were taken during the Serbian-Bulgarian War in 1885. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century, the members of the society intensified their nursing training. Following the beginning of the First Balkan War, the society brought an immediate decision to open a hospital. It was situated inside the Elementary School building in Savinac and began its work as the 15th Reserve Hospital. The managing members served as head supervisors and nurses, but a significant number of regular members helped them out as well. The Women's Society Hospital was one of the last ones to finish its work, on September 11th 1913. A total of 1750 wounded and sick patients were treated and the management took care of them even after they had left the hospital, providing them with necessary things, clothes, shoes and financial aid. Their work continued during the First World War, when the members worked as nurses in various hospitals throughout Serbia. The members who had stayed in the occupied country, were forced to work undercover, seeing how women's societies had been banned at the time. Even though they faced great dangers, the members continued to help the refugees, gather clothes and aid, take care of children who had lost their parents. On account of their work, they were arrested, taken into camps and even shot. Their biggest concern was gathering and taking care of war orphans.

Key words: Belgrade Women's Society, nurses, Balkans Wars, Great War

